

HZ. HAFSA'YA NİSPET EDİLEN KIRAAT VECİHLERİNİN MÂTÜRÎDÎ TEFSİRİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Nesrişah SAYLAN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 20 Aralık 2019, **Kabul Tarihi:** 23 Mart 2020, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2020, **Atf:** Saylan, Nesrişah. "Hz. Hafsa'ya Nispet Edilen Kıraat Vecihlerinin Mâtürîdî Tefsiri Bağlamında İncelenmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (Mart 2020): 397-420.

<https://doi.org/10.33415/daad.662757>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 20 December 2019, **Accepted:** 23 March 2020, **Published:** 31 March 2020, **Cite as:** Saylan, Nesrişah. "The Review of Recitation Ways Correlated to Hafsa in The Context of Maturidi's Interpretation". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 20/1 (March 2020): 397-420.

<https://doi.org/10.33415/daad.662757>

Öz

Hiz. Peygamber'in eşlerinden biri olan Hiz. Hafsa (ö. 45/665), dört büyük halifenin ikincisi olan Hiz. Ömer'in (ö. 23/644) kızıdır. Hiz. Hafsa, döneminde okuma yazma bilen ender sahâbîlerden biridir. Hiz. Hafsa'nın önemli özelliklerinden birisi, Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde Mushaf haline getirilen Kur'an âyetlerinin, Hiz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hiz. Ömer'e; ondan sonra da Hiz. Hafsa'ya teslim edilmesidir. Kur'an'ı iyi bilen, anlayan, Kur'an'ın hıfzı ve kıraatiyle meşhur olan sahâbe arasında yer alan Hiz. Hafsa, kıraat ilminde de önemli bir konumdadır. Onun kendisine ait bir mushafının bulunması ve kaynaklarda kendisine nispet edilen kıraat vecihlerinin olması bu durumu desteklemektedir. Nitekim Hiz. Hafsa'ya atfedilen kıraat vecihleri kaynaklarda kaydedilmekte ve söz konusu vecihler çeşitli yönlerden değerlendirilerek âyetlerin tefsirinde ve te'vilinde kullanılmaktadır. Bu tefsirler içerisinde Hiz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihlerine en kapsamlı şekilde yer veren müfessirlerden birisi Mâtürîdî'dir (ö. 333/944). Bizi böyle bir çalışmaya yönlendiren nedenlerden biri Mâtürîdî

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, nsaylan@firat.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-5805-8630>

tefsirinde Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihlerinin çokça yer almasıdır. Nitekim Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya atfedilen kıraat vecihlerini âyetin farklı şekilde yorumlanması, kelimenin anlamını açıklama, âyetteki kapalılığı giderme, âyetle ilgili zikredilen görüşleri destekleme gibi kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Kıraat, Hz. Hafsa, Mâtürîdî

The Review of Recitation Ways Correlated to Hafsa in The Context of Mâtürîdî's Interpretation

Abstract

Hafsa was one of the Prophet's wives and the daughter of Umar who was the second of four great caliphs. Hafsa was one of the precious companions who knew the literacy in that period. Moreover, one of the greatest feature of Hafsa is that she was chosen for an important duty such that The Qur'an's verses which were collected in Abu Bakir's period were delivered to Umar after Abu Bakir's death and then, they were delivered to Hafsa. Hafsa was the person who knew and understood the Qur'an best also famous with The Qur'an's memorization and recitation among other companions; thereby had an important position in the recitation science. The fact that she has her own copy of the Quran and own way of recitation, as stated in the sources, supports this view. So Hafsa's way of recitation written in the literature and the aforementioned ways are used in the interpretation and gloss of verse as they are evaluated in many aspects. One of the glossators who included Hafsa's recitation ways in those interpretations in the most extensive way is Maturidi. One of the reasons which inclined us to such a study is that Maturidi mostly included Hafsa's way of recitation in his interpretation. So Maturidi used Hafsa's way of recitation in the context of recitation-interpretation relationship such as interpretation of verse in a different way, explanation of word's meaning, elimination of closure in the verse, support of views mentioned about the verse.

Keywords: Qur'an, Interpretation, Recitation, Hafsa, Maturidi.

Giriş

Sahâbe kıraatleri, tefsir açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü sahâbîler; Kur'ân'ın nüzûl ortamına bizzat şahit olmuşlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) âyetler hakkındaki açıklamalarına ve uygulamalarına tanıklık etmişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı bütün ilimlerde olduğu gibi kıraat ilmiyle ilgili sahâbeye isnâd edilen pek çok vecih ve rivâyet bulunmaktadır. Kendisine kıraat nispet edilen sahâbîlerden biri Hz. Hafsa'dır. O, dört büyük halifenin ikincisi olan Hz. Ömer'in kızıdır. İlk eşi Huneyn b. Hüzâfe'nin (ö. 3/624) vefat

etmesinden sonra ikinci evliliğini Hz. Peygamber (s.a.s.) ile yapmıştır.¹ Bu evliliğiyle sürekli Allah'ın Resûlü'nün (s.a.s.) yanında bulunması, sohbetlerine katılması, öğrenmek istediklerini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sorması onu ilim bakımından önemli bir konuma getirmiştir. Ayrıca Hz. Hafsa yaşadığı dönemde okuma yazma bilen ender sahâbilerden biridir.² Nitekim onun bu özelliğine işaret edilerek Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından okuma yazmayı öğretmesi için görevlendirildiği ve Allah'ın Resûlü'nün (s.a.s.) Medine'de başlattığı eğitim-öğretim faaliyetine katkıda bulunduğu bildirilmiştir.³

Hz. Hafsa ilmî konumuyla çok ön plana çıkmamıştır. Kaynaklarda hadis, fıkıh ve kıraat alanlarında kendisinden nakillerin olması, aslında onun ilmî bakımdan yetkin olduğunu göstermektedir. Nitekim mezkûr alanlarda Hz. Hafsa'ya ait rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Hafsa'dan nakledilen hadis sayısı altmışa yakındır.⁴ Ondan hadis rivâyet edenler arasında kardeşi Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hârise b. Vehb (ö. ?), Şüteyr b. Şekel (ö. ?), Muttalib b. Ebî Vedâa (ö. ?) ve Abdullah b. Safvân el-Cumahî (ö. ?) gibi isimler zikredilmiştir.⁵ Hz. Hafsa'nın fikhî hükümlerle ilgili konularda rivâyetleri de bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ömer, kocası aylardır savaşta bulunan bir kadının kocasından ne kadar ayrı kalacağını, kızı Hz. Hafsa'ya sormuştur. Hz. Hafsa, söz konusu kadının kocasından üç ay en fazla dört ay ayrı kalabilir, şeklinde cevap vermiştir. Hz. Ömer, bu cevaba göre hareket edilmesini söylemiştir.⁶ Ayrıca bazı kaynaklarda Hz. Hafsa'nın ilmî özelliklerine işaret edilmesi de onun ilim bakımından önemli bir konumda olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Kur'ân'ın hıfzı ve kıraatiyle meşhûr olan

¹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lemi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Kamil el-Harrat (Beyrût: Müessesetu'r-risâle, 1402/1982), 2: 227; Ahmed b. Alî b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvız (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 8: 85-86.

² Onun okuma yazmayı hanım sahâbilerden Şifâ bint Abdullah'tan öğrendiği nakledilmiştir. M. Yaşar Kandemir, "Hafsa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15: 120.

³ Abdülhamit Birışık, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26: 385.

⁴ Zehebî, *Siyeru a'lemi'n-nübelâ*, 2: 227

⁵ Zehebî, *Siyeru a'lemi'n-nübelâ*, 2: 227-228; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8: 86.

⁶ Kandemir, "Hafsa", 15: 120

sahâbeyi zikrederken Hz. Hafsa'nın ismine de yer vermiştir.⁷ Bu durum Hz. Hafsa'nın Kur'ân ve kıraat ilimlerinde yetkin olduğunu ve Kur'ân'ı iyi bilen ve anlayan sahâbe arasında yer aldığını göstermektedir. Hz. Hafsa'yı kıraat ilminde önemli kılan bir diğer özellik ise kendisine nispet edilen bir Mushafın olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber döneminde gelen vahiyleri yazarak kendine ait özel Mushaf oluşturmuş sahâbiler bulunmaktadır. Bunlar arasında Hz. Hafsa da yer almıştır.⁸ Nakledilen rivâyete göre Hz. Hafsa kendisi için yazılmak üzere azatlı kölesine bir Mushaf vermiş "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ" ⁹ âyetine gelince kendisine haber verilmesini istemiştir. Bu âyete gelince Hz. Hafsa "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى وَصَلَاةُ الْعَصْرِ" şeklinde yazdırmıştır.¹⁰ Bu rivâyet kaynaklarda farklı şekillerde yer almıştır. Nitekim İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929) bununla ilgili sekiz rivâyet nakletmiştir.¹¹ Hz. Hafsa'nın kıraat ilmiyle ilgili bir diğer özelliği ise Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde Mushaf haline getirilen Kur'ân âyetlerinin, Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e; onun vefatından sonra da Hz. Hafsa'ya teslim edilmesidir.¹² Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde ise bu Mushaf esas alınarak istinsâh eylemi gerçekleşmiştir.¹³

Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihleri tefsir kaynaklarının bir kısmında kaydedilmekte ve söz konusu vecihler çeşitli yönlerden değerlendirilerek âyetlerin tefsirinde ve te'vilinde kullanılmaktadır. Mezkûr kaynaklarda Hz. Hafsa'ya atfedilen kıraat vecihleri

⁷ Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kurâti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Bejrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 6.

⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Muhibbuddîn Abdüssübân Vâiz (Bejrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 2: 283-302.

⁹ Bakara 2/238.

¹⁰ Ebû Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-hicr, 2001), 5: 177-178; 205, 209, 210, 211, 213-214; İbn Ebî Davud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 2: 371; Ahmed b. Alî b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Bejrût: Darü'l-Marife, 1379), 8: 197.

¹¹ İbn Ebî Davud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 2: 371-377.

¹² Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan siyâsî gelişmeler ve Yemâne Savaşı'nda Kur'ân'ı ezberleyen birçok sahâbenin şehit düşmesi, Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanmasına vesile olmuştur. Rivâyetlere göre bu Mushafın Hz. Ebû Bekir'in yanında muhafaza edildiği; onun vefatından sonra Hz. Ömer'e; onun şehit edilmesinden sonra da Hz. Hafsa'ya geçtiği nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvas Ahmed Zemrelî (Bejrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995), 1: 204-209.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 7.

incelendiğinde bu vecihlerin müdrec¹⁴ ve şâz¹⁵ kategorisinde ele alındığı tespit edilmiştir. İlk dönem müfessirlerden Taberî (ö. 310/923) “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ”¹⁶ âyetiyle ilgili Hz. Hafsa'nın Mushafına nispet edilen müdrec kıraate yer vermiş ve bu vecihle ilgili birçok rivâyeti nakletmiştir.¹⁷ Mâtürîdî'den sonraki kaynaklarda ise Hz. Hafsa'ya nispet edilen okuyuşlar farklı sayılarda yer almıştır. Örneğin Mâverîdî (ö. 450/1058),¹⁸ Sa'lebî (ö. 427/1035)¹⁹ ve Begavî (ö. 516/1122) sadece bir yerde Hz. Hafsa'ya atfedilen kıraat vechini nakletmişlerdir.²⁰ İbn Atıyye (ö. 541/1147) altı yerde,²¹ Kurtubî (ö. 671/1273) beş yerde²² Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise yedi yerde Hz. Hafsa'ya ait kıraat vecihlerini nakletmiştir.²³ Bu tefsirler içerisinde Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat

¹⁴ Müdrec kıraat, Mushaf hattına uymayan ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilmeyen tefsir mahiyetli eklemelerden oluşan zayıf okuyuşlardır. Bu tür kıraatler genelde sahabeye nispet edilen okuyuşlarda bulunmaktadır. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Medine: Merkezü'd-Diraseti'l-Kur'âniyye, 1426), 2: 508.

¹⁵ Mushaf hattına uygun, sahîh bir nakil ve Arap lehçelerinden fasih olarak gelme şeklindeki üç unsuru taşımayan okuyuşlara şâz denilmektedir. Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'l- mürşidi'l-veciz ilâ ulûmi tetealleki bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrût: Dar-u Sâdir, 1395/1975), 171-172; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 9.

¹⁶ Bakara 2/238.

¹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 177-178; 205, 209, 210, 211, 213-214.

¹⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1992, 1: 217.

¹⁹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 2: 196.

²⁰ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osman Cum'a Dâmîriyye ve Süleyman Müslim el-Harş (Riyâd: Dâr-u Teybe, 1409), 4: 793-794.

²¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1:101, 322; 2:459; 3: 36; 4: 241.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyn limâ tedammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Abdül-Muhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 2:499; 4: 175; 11: 336; 15: 166; 15: 225.

²³ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvîd (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1: 641; 2: 249; 3: 20; 4: 396; 5: 45; 6: 413; 8: 507.

vecihlerine en kapsamlı şekilde yer veren müfessir Mâtürîdî'dir.²⁴ Nitekim Mâtürîdî, tefsirinde²⁵ yetmiş sekiz yerde Hz. Hafsa'ya atfedilen kıraatleri nakletmiştir.²⁶ Müfessir, bazen sadece Hz. Hafsa'ya ait kıraat vecihlerini nakletmekle yetinmiş bazen de söz konusu kıraat vecihlerinin tevcihini yapmıştır. Ancak Mâtürîdî, genel olarak Hz. Hafsa'ya ait kıraat vecihlerini âyette geçen kelimenin anlamını açıklama, âyetteki kapalılığı giderme, âyetle ilgili zikredilen görüşleri destekleme gibi kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında kullanmıştır. Mâtürîdî'nin Hz. Hafsa'ya nispet edilen bu kıraat vecihlerini işleyiş tarzını çeşitli alt başlıklarda örneklerle inceleyelim.

²⁴ Tam adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd olan Mâtürîdî, Semerkand'a bağlı Mâtürîdî denilen yerleşim yerinde doğmuştur. Doğum tarihi konusunda 238/853 ve M. 863 yılı gibi çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Doğduğu yere nispetle Mâtürîdî olarak anılan müfessir birçok kaynakta imâmü'l-hüdâ nispetiyle de zikredilmiştir. Mâtürîdî'nin vefat tarihi ise H. 333 kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullâh b. Sâlim b. Ebî'l-Vefâ' el-Hanefî el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Cizre: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993), 3: 360-361; Ebû'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1413/1992), 249-250; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsaru'l-musannifin* (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955), 2: 36-37; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28: 146-151; Sönmez Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 18. Nesrişah Saylan, "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımın İncelenmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019): 864-865.

²⁵ Mâtürîdî'nin tefsir ilmiyle ilgili eserlerinden olan Te'vilâtü'l-Kur'ân, Te'vilâtü ehli's-sünne ve Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye isimleriyle de bilinmektedir. Bu eser, Mâtürîdî'nin öğrencilerine yaptığı derslerden oluşarak imlâ yöntemiyle yazılmıştır. Mâtürîdî tefsirinde hem akıl hem de nakil metodunu kullanmıştır. Bu eser, Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar Kur'ân'ın bütün sûre ve âyetlerini açıklayan tam bir tefsirdir. Mâtürîdî, bu eserinde tefsir ilmine, kelâm, fıkıh ve fıkıh usulüne, başta Mu'tezile olmak üzere İslâm mezheplerine, ayrıca diğer dinler, düşünceler ve akımların görüşlerine temas etmiştir. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 3: 360; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, 249; Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrût-Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 1: 335; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2: 36; Bekir Topaloğlu, "Te'vilâtü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41: 32.

²⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 2: 209, 441, 443, 457, 460, 461, 463, 465, 525; 3: 23, 194, 196, 198, 206, 207, 235, 237, 263, 268, 275, 290, 296, 355, 385, 396, 408, 412, 418, 419, 425; 4: 37, 337; 5: 224, 305, 491; 6: 10, 115, 254, 311, 323, 421; 7: 174, 278, 306, 336, 360, 461, 502, 542, 585, 588; 8: 8, 10, 25, 35, 74, 91, 111, 112, 152, 232, 251, 422, 445, 526, 577, 626, 662, 679, 699; 9: 74, 447, 450, 520; 10: 252, 374, 578.

1. Mâtürîdî Tefsirinde Hz. Hafsa'ya Nispet Edilen Kıraatlerin Ele Alınışı

1.1. Hz. Hafsa'ya Atfedilen Kıraat Vecihlerinin Tevcihini Yapması

Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya ait kıraat vecihlerini aktarırken sadece kıraati nakletmekle yetinmemiş onların tevcihini de yapmıştır. Müfessirin bu kıraat vecihlerinin tevcihinde kullandığı delilleri örneklerle inceleyelim.

Mâtürîdî, bazen âyetten delil getirerek Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vechini desteklemiştir. Bu bağlamda “لَيْسُوا سَوَاءً مَنْ أَهْلُ الْكِتَابِ أُمَّةٌ”²⁷ âyeti örnek verilebilir. Müfessir, mezkûr âyetin Hz. Hafsa'nın kıraatinde “لَيْسَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَيْسُوا مِنْهُمْ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ”²⁸ şeklinde olduğunu bildirmiştir.²⁸ Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya atfedilen kıraat vechini aktardıktan sonra bunun benzerinin yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğuna işaret ederek şöyle demiştir: “İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değillerdir. İman edip dünya ve ahirete ilişkin yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır. Günaha batanların varacakları yer ise ateştir.”²⁹ Görüldüğü üzere müfessir Hz. Hafsa'ya nispet edilen okuyuşu naklettikten sonra “كَقَوْلِهِ” ifadesiyle âyetten örnek vererek kıraatin tevcihini yapmıştır. Bu şekilde müfessir Hz. Hafsa'nın kıraatine göre âyetin yorumunu başka bir âyetten örnek vererek desteklemiştir.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ”³⁰ âyetidir. Müfessirin nakline göre mezkûr âyette amel defterlerinin sağdan ve sol taraflardan verilmesi kastedilmiştir. Buna göre mukarribin ve sâbikinden olanların amel defteri önden, diğer müminlerin amel defteri sağdan, müşriklerin ise arkalarından verilecektir. Mâtürîdî, söz konusu âyeti yorumladıktan sonra Hz. Hafsa'nın “نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَفِي أَيْمَانِهِمْ”³⁰ şeklindeki kıraatının de âyetin bu yorumunu desteklediğini belirtmiştir. “كَيْتَابًا مِنْ أَوْتَى كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ”³⁰ “Kitabı

²⁷ Âl-i İmrân 3/113.

²⁸ Bu okuyuş da diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1: 230-231; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 689-695; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 28; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhîr*, 3: 35-36.

²⁹ es-Secde 32/18-20. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 2: 460.

³⁰ el-Hadîd 57/12.

sağından verilenlere gelince³¹ âyetinde de buna benzer durumun olduğunu ifade ederek söz konusu kıraat vechini başka bir âyetten örnek vererek desteklemiştir.³² Görüldüğü üzere Mâtürîdî, zikri geçen âyette kastedilen anlamın amel defterlerinin sağdan ve sol taraflardan verilmesi, şeklinde olduğunu belirtmiş ve bu anlamı da Hz. Hafsa'nın kıraatinde olduğuna işaret etmiştir. Nitekim Hz. Hafsa'nın okuyuşunda “وَبِأَيْمَانِهِمْ” ifadesi “وَفِي أَيْمَانِهِمْ” şeklindedir. Yani bu okuyuşa göre âyet, amel defterleri sağ taraflarında olduğu halde, anlamına gelmektedir. Mâtürîdî buna benzer durumun başka bir âyette olduğuna işaret ederek söz konusu kıraatin tevcihini âyetten örnek vererek yapmıştır.

Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya ait kıraat vechini naklettikten sonra bazen sahâbeden nakledilen rivâyeti aktararak kıraat vechini desteklemiştir. Nitekim “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ”³³ âyetinde bu durum söz konusudur. Müfessir, mezkûr âyetin anlamı konusunda farklı görüşler olduğunu belirttikten sonra âyette kastedilen anlamın yüce Allah müminlerin münafıklarla gidip gelmesini, yani onlarla kardeşlik bağı kurmasını veya müminleri bırakıp onları dost edinmesini yasaklamıştır, şeklinde olduğunu bildirmiştir. Sonrasında “لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِ أَنْفُسِكُمْ” şeklinde Hz. Hafsa'ya nispet edilen okuyuşu zikreden müfessir, bu kıraatin âyetin bu şekilde yorumlanmasında delil olduğuna işaret etmiştir.³⁴ Nitekim bu kıraat vechinde zikri geçen “مِنْ دُونِ أَنْفُسِكُمْ” ifadesi “müminlerin dışında” manasında kullanılmıştır. Müfessir, İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) mezkûr âyetle ilgili nakledilen rivâyette de yüce Allah müminlerin, mümin kardeşlerini bırakıp Yahudileri, Hıristiyanları ve münafıkları sırdış edinmesini, müminlerle değil de onlarla konuşmasını ve sırlarını onlara vermesini yasakladığını aktarmıştır.³⁵ Bu şekilde müfessir, Hz. Hafsa'ya ait kıraat vechini İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyetle desteklemiştir.

Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya ait kıraat vecihlerinden lehçesel farklılıktan kaynaklanan okuyuşlara da yer vermiştir. “وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنْ

³¹ el-İnşikâk 84/7.

³² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9: 520.

³³ Âl-i İmrân 3/118.

³⁴ Bu okuyuş da diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 231; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 707-711; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 28; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 3: 41-42.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 2: 463.

”الْأَمْنُ أَوْ الْخَوْفُ أَدَاغُوا بِهِ“³⁶ âyeti bu konuyla ilgili örneklerdendir. Müfessirin nakline göre mezkûr âyet İbn Mesûd’un (ö. 32/652-53) Mushafında “وإذا جاءهم نَبَأٌ مِنْ خَوْفٍ أَوْ أَمْنٍ أَدَاغُوهُ” “Onlara korku veya güven türünden bir haber gelince onu yayarlar” şeklindedir. Mâtürîdî, Hz. Hafsa’nın kıraatinde de zikri geçen âyetin bu şekilde olduğunu nakletmiştir.³⁷ Sahâbeye nispet edilen okuyuşları aktardıktan sonra dil âlimlerinden Kisâî’nin (ö. 189/805) görüşünü nakleden müfessir şöyle demiştir: “Bu iki okuyuş iki lehçedir. Nitekim Araplar bir şeyi ifşa edince “أَدَعَتْ بِهِ” ve “وَأَدَعَتْهُ” ifadelerini kullanmışlardır.”³⁸ Görüldüğü üzere müfessir Hz. Hafsa’ya nispet edilen okuyuşa göre mezkûr ayetin anlamını zikrederek her iki okuyuşun anlamları aynı olan lehçesel farklılıklar olduğunu belirtmiştir.

Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Mâtürîdî; âyetten, sahâbenin görüşlerinden ve Arap dilinden deliller getirerek Hz. Hafsa’ya nispet edilen kıraatlerin tevcihini yapmıştır. Bu durum müfessirin şâz olarak nitelenen sahâbe okuyuşlarını sadece nakletmekle yetinmediğini onları desteklemek maksadıyla birtakım delillerden faydalandığını göstermektedir.

1.2. Hz. Hafsa’ya Nispet Edilen Kıraatleri Âyetlerin Tefsirinde Kullanması

Mâtürîdî’nin kıraatlere yaklaşımının kıraat-tefsir ilişkisi çerçevesinde olması onun kıraatlerin naklinde uygulamış olduğu metodu da farklı kılmaktadır. Müfessir, kıraat vecihlerinden âyetlerle ilgili zikrettiği görüşleri desteklemek, âyetteki anlam kapalılığını gidermek ve âyetin farklı şekilde yorumlamasını sağlamak gibi âyetin tefsiri konusunda faydalanmıştır. Hz. Hafsa’ya atfedilen kıraat vecihlerini naklederken de aynı metodu uygulamıştır. Bu konuyu alt başlıklarda örneklerle inceleyelim.

1.2.1. Hz. Hafsa’ya Nispet Edilen Kıraat Vecihlerinin Aynı Anlama Geldiğini İfade Etmesi

Mâtürîdî, Hz. Hafsa’ya ait kıraat vecihlerini naklederken bazen her iki okuyuşun âyetin anlamını değiştirmedikçe ve anlamlarının

³⁶ en-Nisâ 4/83.

³⁷ Bu okuyuş da diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1: 279-280; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5: 252-254; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 34; Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhît*, 3: 318.

³⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 3: 275.

aynı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda “فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ” “İşte asıl kazananlar bunlardır!”³⁹ âyeti örnek verilebilir. Müfessirin nakline göre söz konusu âyet Hz. Hafsa’nın kıraatinde “فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ” “İşte asıl inananlar bunlardır!” şeklindedir.⁴⁰ Mâtürîdî, Hz. Hafsa’nın okuyuşunu naklettikten sonra her iki kıraatin de anlam bakımından aynı olduğunu belirtmiştir.⁴¹

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ” “Sakin kâfirlerin yeryüzünde (Allah’ı) âciz bırakacaklarını sanma!”⁴² âyetidir. Müfessir zikri geçen âyetin Hz. Hafsa’nın kıraatinde “حَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يُعْجِزُوا اللَّهَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” şeklinde olduğunu⁴³ naklettikten sonra şöyle demiştir: “Kıraatler arasında her ne kadar harfler bakımından farklılık olsa da anlam aynıdır.”⁴⁴ Örneklerde görüldüğü üzere Mâtürîdî, Hz. Hafsa’ya nispet edilen okuyuşları naklederek bu kıraat vecihlerinin âyetin anlamında değişiklik oluşturmadığını belirtmiştir.

1.2.2. Hz. Hafsa’ya Nispet Edilen Kıraat Vecihlerinin Farklı Anlama Geldiğini İfade Etmesi

Mâtürîdî, Hz. Hafsa’ya nispet edilen kıraat vecihlerinden âyetin farklı şekillerde yorumlanmasını sağlayan ve anlamını değiştiren okuyuşlara da yer vermiştir. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ” “Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun”⁴⁵ âyeti bu konuya örnek verilebilir. Mâtürîdî, mezkûr âyetle ilgili İbn Mes’ûd’dan nakledilen rivâyeti aktararak “gereği gibi” ifadesinden kastedilenin yüce Allah’a itaat edilip isyan edilmemesi, şükredilip inkâr

³⁹ en-Nûr 24/52.

⁴⁰ Mâtürîdî, Übey ve İbn Mes’ûd’un kıraatlerinin de bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 7: 585. Bu kıraat, kaynakların çoğunda zikredilmemiştir. Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 17: 343; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzzi’l-Kur’ân*, 104; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 15: 319; Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhîd*, 6: 430; Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr fi’l-Te’fîri bi’l-Me’sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Merkez-i Hicr, 1424/2003), 11: 95.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 7: 585.

⁴² en-Nûr 24/57.

⁴³ Mâtürîdî, İbn Mes’ûd ve Übey’in kıraatlerinin de bu şekilde olduğunu zikretmiştir. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 7: 588. Bu kıraat diğer kaynaklarda yer almamıştır. Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 17: 350-351; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzzi’l-Kur’ân*, 104; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 15: 327-328; Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhîd*, 6: 432; Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, 11: 100.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 7: 588.

⁴⁵ Âl-i İmrân 3/102.

edilmemesi, yani gaflete düşülmemesi, zikredilmesi ve unutulmaması olduğunu nakletmiştir. Ayrıca müfessir, “gereği gibi” ifadesiyle kastedilen anlamın “insanların güçleri kadar” olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî sonrasında Hz. Hafsa'nın kıraatinde mezkûr âyetin “اعْبُدُوا اللَّهَ حَقَّ عِبَادَتِهِ” “Allah'a gereği gibi ibadet edin! Bu, tevhid inancıdır” şeklinde olduğunu aktarmıştır.⁴⁶ Mâtürîdî'den önceki kaynaklarda bu kıraat zikredilmemiştir.⁴⁷ Sonrakilerde ise Mâtürîdî kaynak gösterilerek nakledilmiştir. Nitekim Ebû Hayyân, Mâtürîdî'yi kaynak göstererek Hz. Hafsa'ya atfedilen bu kıraat vechini aktarmıştır.⁴⁸ Bu durum Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vechilerinin yayılmasında Mâtürîdî'nin etkisini göstermektedir.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “قُلْ مُؤْتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ” “De ki: “Öfkenizden çatlayın!” Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir”⁴⁹ âyetidir. Mâtürîdî, “Öfkenizden çatlayın!” ifadesine göre münafıkları öfkeleniren şeyin Müslümanların ulaştığı rahatlık, zafer, sayılarının çoğalması ile izzet ve şeref sahibi olmaları olduğunu haber vermiştir. Ayrıca zikri geçen âyette başkalarında görülmeyen bu nimetlerin tamamına ulaşmaları için müminlere yapılan bir dua anlamı olduğunu da belirtmiştir. Âyeti bu şekilde yorumladıktan sonra Hz. Hafsa'nın kıraatinden delil getirerek bu te'vili desteklemiştir. Nitekim söz konusu âyet Hz. Hafsa'nın kıraatinde “قُلْ مُؤْتُوا بِغَيْظِكُمْ لَنْ تَضُرُّوْنَا شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ” şeklinde olup “Öfkenizden çatlayın! Siz, bize hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir” anlamındadır.⁵⁰

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ” “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi”⁵¹ âyetidir. Müfessir, söz konusu âyetin tefsiri esnasında zikri geçen ifadenin onlar bunu yüklen-

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 2: 443.

⁴⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 227-228; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 637-643; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 28.

⁴⁸ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 3: 20.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/119.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 2: 465. Bu kıraat diğer kaynaklarda yer almamıştır. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 231-232; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 721; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 28; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 3: 44.

⁵¹ Ahzab 33/72.

mek istemediler, ondan korktular, ürktüler anlamına geldiğini zikretmiştir. Hz. Hafsa'nın kıraatinde ise bu ifadenin “فَابَّيْن” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Buna göre ifadenin güç yetiremediler manasına geldiğini söylemiştir.⁵² Daha sonra bu manayı Ebû Muâz'ın görüşüyle desteklemiştir. Buna göre “الْإِبَاءَ” kelimesi iki anlamı içermektedir. Bunlardan biri güç yetirememedir. İkincisi ise “إِلَّا إِبْلِيسَ” “İblis'in dışındakiler secde etti o ise direndi”⁵³ âyetinde de olduğu gibi isyan etti, emri yerine getirmedi manasındadır.⁵⁴

Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihlerinden âyetin anlamını etkileyerek farklı manalar oluşturan okuyuşlara yer vermiştir. Müfessir, bu şekilde bir kıraate göre bir anlam diğer bir kıraate göre başka bir anlam oluşturarak âyetin farklı şekilde yorumlanmasına yer vermiş ve söz konusu kıraat vecihlerinin âyetin tefsirine olan katkılarından önemli ölçüde istifade etmiştir.

1.2.3.Âyet İle İlgili Görüşleri Hz. Hafsa'nın Kıraatiyle De-lillendirmesi

Kıraat vecihlerinin âyetin tefsirine olan katkılarından biri, âyet ile ilgili zikredilen görüşleri desteklemesidir. Bu bağlamda âyetle ilgili görüşler zikredildikten sonra bu görüşler kıraat vecihleriyle desteklenmiştir. Mâtürîdî, kıraatlerin naklinde bu metoda geniş bir şekilde yer vererek âyetle ilgili görüşleri Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihleriyle desteklemiştir. Bu bağlamda “يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ” “İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizleyemezler”⁵⁵ âyeti örnek verilebilir. Mâtürîdî, mezkûr âyetin iki anlama gelmesinin muhtemel olduğunu bildirmiştir. Bunlardan biri insanlardan gizlerler, yani insanların öğrenmesinden utanırlar ama hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını bildikleri Allah'tan hayâ etmezler, şeklindedir. İkincisi ise insanlardan gizlerler, yani sırlarını insanlardan saklarlar anlamıdır. Mâtürîdî, âyetin muhtemel manalarından biri olarak zikrettiği bu yorumu Hz. Hafsa'nın kıraatiyle desteklemiştir. Müfessir, Hz. Hafsa'nın kıraatinde de mezkûr âyetin “وَلَا يَسْتَتِرُونَ مِنَ اللَّهِ” şeklinde Allah'tan gizlenemezler, anlamında

⁵² Bu kıraat diğer kaynaklarda yer almamıştır. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19: 196-205; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 121; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhîr*, 7: 244.

⁵³ Bakara 2/34.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 8: 421-422.

⁵⁵ en-Nisâ 4/108.

olduğunu nakletmiştir. Buna göre Allah, onların gizlediklerini insanlara muttali kılmaktadır.⁵⁶ Görüldüğü üzere Mâtürîdî, mezkûr âyetle ilgili görüşleri aktardıktan sonra Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraati zikredilen görüşü teyid maksadıyla nakletmiştir.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “ وَقَالَ الْمَلِكُ انْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ” “Kral, “Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım”, dedi. Onunla konuşunca dedi ki: “Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin”⁵⁷ âyetidir. Müfessir, zikri geçen âyetin tefsirinde “onu kendime özel danışman edineyim” ifadesinin onun fikrine uyayım ve sözünü dinleyeyim anlamına geldiğini ve Hz. Yusuf'un onun özel danışmanı olmasının ancak bu şekilde gerçekleştiğini ve bundan dolayı âyette “Yusuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik”⁵⁸ denildiğini ifade etmiştir. Burada Hz. Yusuf'u sadece kendi özel hizmetinde kullanmak manasının olmadığını belirten Mâtürîdî, bu görüşün delilinin Hz. Hafsa'nın kıraatinde olduğunu belirtmiştir. Nitekim zikri geçen âyet Hz. Hafsa'nın kıraatinde “ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مُطَاعٌ ” “Sen katımızda kendisine itaat edilen ve güvenilen birisin”⁵⁹ şeklindedir. Söz konusu kıraatte geçen “مُطَاعٌ” “itaat edilen” ifadesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir.⁶⁰ Bu örnekte müfessir söz konusu âyetle ilgili görüşü zikrettikten sonra Hz. Hafsa'nın kıraatıyla bu görüşü desteklemiştir.

1.2.4.Âyetten Kastedilen Anlamı Hz. Hafsa'nın Kıraatıyla Desteklemesi

Kıraatler, bir lafızdan değişik manaların elde edilmesine imkân vermenin yanı sıra ifadelerden kastedilen anlamın açıklığa kavuşturulmasına da yardımda bulunmuştur. Mâtürîdî, âyetlerin tefsirinde kıraatlerin bu özelliğinden faydalanmış ve âyetten kastedilen anlamı Hz. Hafsa'ya nispet edilen okuyuşla desteklemiştir. Bu duruma “ اَشَدُّ ”

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3: 354-355. Bu kıraat diğer kaynaklarda yer almamıştır. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7: 471-473; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 35; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 3: 359-360.

⁵⁷ Yûsuf 12/54.

⁵⁸ Yûsuf 12/56.

⁵⁹ Hz. Hafsa'ya nispet edilen bu okuyuş kaynaklarda yer almamıştır. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13: 216; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 299; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 3: 255; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18:163; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11: 380.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 6: 254.

”⁶¹ به أُرِّي” âyeti örnek verilebilir. Müfessir, mezkûr âyetin onunla gücümü pekiştir, manasında olduğuna işaret ettikten sonra “أُرِّي” ifadesinin “kuvvetimi ve sırtımı” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bazılarına göre ise “أُرِّي” ifadesinin yardım anlamında olduğunu ve âyetin manasının onunla bana yapacağın yardımı pekiştir, şeklinde olduğunu da aktarmıştır. Müfessir, söz konusu ifadenin bu manada kullanılmasını Hz. Hafsa’nın kıraatiyle destekleyerek Hz. Hafsa’nın okuyuşunda mezkûr âyetin “اشُدُّ بِهِ عَوْنِي” şeklinde olduğunu nakletmiştir.⁶²

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “وَقَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ”⁶³ âyetidir. Mâtürîdî, söz konusu âyette geçen “الْمَثَلَاتُ” kelimesinin anlamı konusunda ileri sürülen görüşleri zikretmiştir. Bazılarına göre bu ifadeden kastedilenin cezalar olduğunu ve buna göre âyetin geçmiş ümmetler azabı istemeleri ve gelen mucizelere karşı inatla direnmeleri yüzünden cezalandırıldılar, anlamına geldiğini belirtmiştir. Bazılarına göre ise bu ifadeden kastedilenin emsâl ve benzerler olduğunu bildiren müfessir, bu anlamın Hz. Hafsa’nın kıraatinde de olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Bu âyet Hafsa’nın harfinde “وَقَدْ” şeklinde “الْمَثَلَاتُ” ifadesiyle zikredilmiştir.⁶⁴ Buna göre âyetin tefsiri “Bunun emsali daha önce geçti, eğer ibret al-salardı, bu onlara örnek olurdu. Fakat ibret almadılar, dolayısıyla bu durum geçmişteki örneğin onlar için de örnek olmasını engelledi, şeklindedir.”⁶⁵ Görüldüğü üzere Mâtürîdî söz konusu ifadeden kastedilen anlamı zikrettikten sonra Hz. Hafsa’nın okuyuşundan delil getirerek bu anlamı desteklemiştir.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “لَا يَرْفُقُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً”⁶⁶ âyetinde geçen “إِلَّا” kelimesidir. Müfessir, söz konusu kelimenin anlamı konusunda ileri sürülen görüşleri zikretmiştir. Bu görüşlerden biri “إِلَّا” kelimesinin Allah, “ذِمَّةً” kelimesinin de antlaşma manasında

⁶¹ Tâhâ 20/31.

⁶² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, VII, 278. Bu kıraat diğer kaynaklarda yer almamıştır. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’ân*, 90; Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhîr*, 6: 225.

⁶³ Râ’d 13/6.

⁶⁴ Bu kıraat diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2: 59; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 13: 436; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü’l-Mesâhif*, 211-216; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’ân*, 70; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü’l-Kurâât*, thk. Şimrân el-Acelî (Beyrût: Müessesetü’l-Belâğ, ts), 255; Ukberî, *İrâbü’l-kurââti’ş-şevâz*, 1: 723-724; Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhîr*, 5: 359.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 6: 311.

⁶⁶ et-Tevbe 9/8.

olduğudur. Bir başka görüşe göre ise “لِلَّ” kelimesi yakınlık anlamındadır. Bir diğerinde ise bu kelime antlaşma ve ahit manasına gelmektedir. Mâtürîdî, kelimenin bu anlamının Hz. Hafsa'nın kıraatinde de olduğunu belirterek bu manayı Hz. Hafsa'nın okuyuşuyla desteklemiştir. Nitekim mezkûr âyet Hz. Hafsa'nın harfinde antlaşma ve ahit anlamında “لَا يَرْفُؤُوا فِيكُمْ عَهْدًا وَلَا ذِمَّةً” şeklindedir.⁶⁷ Örneklerde görüldüğü üzere Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraatleri lafızdan kastedilen anlamı desteklemek bağlamında zikretmiştir. Bu şekilde müfessir, Kur'ân tefsirinde önemli olan bu şahsiyetlerinden aktarılan kıraat vecihlerinin manayı daha güçlü kılacağını göstermiştir.

1.2.5.Hz. Hafsa'ya Nispet Edilen Kıraatin Âyetteki Kapalılığı Giderdiğini Belirtmesi

Kıraatler, mücmel olan lafızların bir başka vecih ile mübeyyen kılınmasını, amm olan lafızların bir başka vecih ile tahsis edilmesini, mutlak olan lafızların bir başka vecih ile mukayyet kılınmasını ve müşkil olan lafızların bir başka vecihle izah edilmesini sağlamıştır.⁶⁸ Özellikle sahabe kıraatleri âyette bulunan müşkil ve mücmel bir durumun giderilmesinde ve Kur'an âyetlerinin anlaşılmasında büyük katkı sağlamıştır. Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya ait kıraat vechinin bu özelliğine işaret ederek âyetteki kapalılığı giderdiğini ifade etmiştir. “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ” “Kendilerine, “Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin” denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da”⁶⁹ âyetinde bu durum söz konusudur. Mâtürîdî, mezkûr âyetin Hz. Hafsa'nın harfinde “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ، قَالُوا: رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ، فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا هُمْ “يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ” “Namazı kılın, zekâtı verin, Ey Rabbimiz! Bize savaşı niçin farz kıldın, dediler? Savaş onlara farz kılınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi insanlardan

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 5: 305. Bu kıraat diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 424-425; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11: 357-358; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 56; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 5: 15; Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 6: 17-23.

⁶⁸ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 127-129.

⁶⁹ en-Nisâ 4/77.

korkuyorlar” şeklinde olduğunu naklettikten sonra şöyle demiştir: “Sanki âyette bir kapalılık vardır. Hz. Hafsa’nın kıraati onu açıklamaktadır.”⁷⁰ Görüldüğü üzere Mâtürîdî zikri geçen âyette bir kapalılık olduğunu, Hz. Hafsa’nın kıraatinin ise bu kapalılığı yok ederek âyeti açıkladığına işaret etmiştir. Bu şekilde müfessir, sahâbeye nispet edilen okuyuşlardan faydalanarak âyetin anlaşılmasını sağlamıştır.

“وَنَجِّنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ”⁷¹ âyeti bu konuyla ilgili bir diğer örnektir. Müfessirin nakline göre yüce Allah zikri geçen âyette çirkin fiil yapmayı kasabaya nispet ettiğini ancak bilindiği üzere kasabanın hiçbir şey yapmadığını asıl fâilin kasaba halkı olduğunu belirtmiş ve buna göre âyetin manasının onu çirkin işler yapan kasaba halkından kurtardık, şeklinde olduğunu bildirmiştir. Mâtürîdî, Hz. Hafsa’nın kıraatinin de bu manada olduğuna işaret etmiştir. Nitekim zikri geçen âyet Hz. Hafsa’nın kıraatinde “كَانَ أَهْلُهَا” “يَعْمَلُونَ الْخَبَائِثَ” şeklindedir.⁷²

412 | db

“يُنْخَلُ مِنْ يَشَاءَ فِي رَحْمَتِهِ”⁷³ “Kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur”⁷³ âyeti bu konuyla ilgili bir diğer örnektir. Müfessir, mezkûr âyetin Hz. Hafsa’nın kıraatinde “يُخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مِنْ يَشَاءَ” “Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder” şeklinde⁷⁴ olduğunu naklettikten sonra bu okuyuşun âyetin tefsiri olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

Örneklerde görüldüğü üzere Mâtürîdî, Hz. Hafsa’ya nispet edilen kıraatlerin âyetteki kapalılığı giderdiğini, âyetin tefsiri kabilinden olduğunu belirterek âyetlerin anlaşılmasına katkı sağladığını ifade etmiş ve bu kıraat vecihlerinden geniş bir şekilde faydalanmıştır.

1.2.6.Hz. Hafsa’ya Nispet Edilen Kıraatleri Fıkhî Hükümlerin İzahında Kullanması

Kıraatler sonucu âyetlerin farklı şekillerde yorumlanması, âyetten ortaya çıkması muhtemel olan fıkhî hükümleri etkilemekte

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 3: 263.

⁷¹ el-Enbiyâ 21/74.

⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 7: 360. Bu kıraat diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16: 318; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 94; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 156-157; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 14: 231-232.

⁷³ el-İnsân 76/31.

⁷⁴ Bu okuyuş Übey ve İbn Mesud’a da nispet edilmiştir. Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 10: 374.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 10: 374.

ve bu hükümlerin istinbat edilmesinde fakîhlere delil sunmaktadır. Nitekim Dimyâtî (ö. 1117/1705) bu bağlamda şöyle demiştir: “Kiraat ilminin faydalarından biri de, hüküm çıkarmada, fakîhlerin delili olmasıdır. Çünkü fakîhler bir kiraat imâmının okuduğu vecihten diğer kiraatte bulunmayan bir manayı istinbat etmiş, neticede kiraatler hüküm çıkarmada fakîhlerin hücceti olmuştur.”⁷⁶ Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya nispet edilen kiraat vecihlerinden bir kısmının fikhî yorumun konusu olduğunu belirtmiştir. Bu konuyla ilgili “فَإِنْ أَنْسَلْتُمْ مِنْهُمْ” رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ “Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin”⁷⁷ âyeti örnek verilebilir. Müfessir, zikri geçen âyetle ilgili farklı görüşler olduğunu haber vermiştir. Bu görüşlerden biri rüşd ifadesiyle kastedilen yetimin şahitlik yapmaya ehil olan kimselerden olmasıdır. Bu durumda yetime malının teslim edilmesi ve fasık kimselerin ellerinden ise mallarının geri alınması gerekmektedir. O, bu konuyla ilgili bir diğer görüşü İbn Abbâs'tan aktarmıştır. İbn Abbâs “Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz” âyetinin ergenlik çağına hilm, akıl ve vakarla ulaştığında” manasına geldiğini söylemiş ve mezkûr âyete göre ergenlik çağından itibaren yetimleri deneyin, şâyet onların halinde rüşd durumunu ve malları hakkında güzel yönetim sahibi olduklarını görürseniz mallarını onlara verin hükmünün oluştuğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî, sahâbenin kiraatlerinde de bu hükmün oluştuğunu belirtmiştir. Nitekim İbn Mes'ûd'un kiraatinde zikri geçen âyet “فَإِنْ أَحْسَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ” şeklinde olup “Eğer onlarda rüşd halini hissederseniz mallarını kendilerine verin” manasındadır. Hz. Hafsa'nın kiraatinde ise mezkûr âyet “وَإِذْ أَنْتُمْ فِي أَمْوَالِهِمْ حَتَّىٰ إِذَا” رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ “Eğer onlarda rüşd halini hissederseniz mallarını kendilerine verin” manasındadır. Hz. Hafsa'nın kiraatinde ise mezkûr âyet “وَإِذْ أَنْتُمْ فِي أَمْوَالِهِمْ حَتَّىٰ إِذَا” رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ “Eğer onlarda rüşd halini hissederseniz mallarını kendilerine verin” manasındadır. Hz. Hafsa'nın kiraatinde ise mezkûr âyet “وَإِذْ أَنْتُمْ فِي أَمْوَالِهِمْ حَتَّىٰ إِذَا” رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ “Eğer onlarda rüşd halini hissederseniz mallarını kendilerine verin” manasındadır.⁷⁸

db | 413

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ” مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ “İçinde kimsenin oturmadığı evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur”⁷⁹ âyetidir. Mâtürîdî, mezkûr âyette geçen “بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ” “İçinde kimsenin oturmadığı evler” ifadesinin iki şekilde anlaşılabilirdiğini zikretmiştir. Birincisi içinde oturma imkânı

⁷⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 6.

⁷⁷ en-Nisâ 4/6.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3: 22-23.

⁷⁹ en-Nûr 24/29.

olmayan harabeler, def-i hacet yapılan gibi yerler anlamındadır. Mâtürîdî, Hz. Hafsa'nın kıraatında de âyetin bu kısmının “بَيُّوتًا غَيْرَ مَعْمُورَةٍ” şeklinde olduğuna işaret ederek bu yorumu desteklediğini belirtmiştir. Hz. Hafsa'nın kıraatine göre söz konusu âyet, içinde sizin için birtakım menfaatler bulunan ve mâmur olmayan evler, anlamına gelmektedir. İkincisi ise içinde oturulabilir halde olan, ancak başkalarının konaklaması için sahiplerinin içinde bulunmadığı gelip geçen yolcular için hazırlanmış hanlar, ribatlar gibi yerler manasındadır. Nakledilen rivâyete göre isti'zân âyeti indiğinde Hz. Ebû Bekir Allah'ın Resûlü'ne (s.a.s.) şöyle demiştir: “Yâ Resûlallah! Mekke ile Medine ve Medine ile Şam arasında bulunan evlerin durumu nasıldır? Oralarda sakin olan kimse yoktur.” Bunun üzerine yüce Allah “İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur” âyetini indirdi. Nitekim İbn Mes'ûd'un kıraatında âyet “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِي بُيُوتٍ لَيْسَ فِيهَا سَاكِنٌ أَنْ تَدْخُلُوهُ” “İçinde sakin kimse olmayan eve girmenizde sizin için bir sakınca yoktur” şeklindedir.⁸⁰ Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Mâtürîdî, mezkûr âyetlerle ilgili ortaya çıkan muhtemel fikhî hükümleri Hz. Hafsa'nın kıraatinden delil getirerek izah etmiştir.

414 | db

1.3. Hz. Hafsa'ya Nispet Edilen Kıraat Vecihlerini Hiçbir Değerlendirmeye Tabi Tutmadan Aktarması

Mâtürîdî, kıraat vecihlerini naklederken bazen hiçbir değerlendirmeye tabi tutmadan aktarmıştır. Hz. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihlerinde de bu durum söz konusudur. Bu metotta müfessir, naklettiği kıraat vecihiyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadan sadece “Hafsa'nın harfinde⁸¹ de böyledir” ifadesiyle aktarmıştır. Sözgelimi “لَوْ تَسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ”⁸² âyetinde geçen “تَسَوَّى” ifadesi bu konuya örnek verilebilir. Müfessir, zikri geçen ifadenin “تَسَوَّى”, “تَسَوَّى”, “تَسَوَّى”, “تَسَوَّى”, “تَسَوَّى” şeklinde okunduğunu

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 7: 542.

⁸¹ Mâtürîdî, Hz. Hafsa'ya nispet edilen okuyuşları naklederken genellikle “حرف” ifadesine atıfta bulunarak “Hz. Hafsa'nın harfinde” ifadesiyle aktarmıştır. Taraf, yön ve bir kelimeyi oluşturan unsurlardan her biri anlamına gelen harf kelimesi kıraat mânâsında da kullanılmaktadır. Örneğin harf-i İbn Mes'ûd denildiğinde İbn Mes'ûd'un kıraati anlaşılmaktadır. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1119), 2: 837-40; Ebû Muhammed b. Hammûş b. Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî (Kahire: Dâr-u Nehdâti Mısır, ts), 41.

⁸² en-Nisâ 4/42 .

naklettikten sonra Hz. Hafsa'nın harfinde bu ifadenin “لَوْ تَسْتَوِي بِهِمْ” şeklinde olduğunu haber vermiştir.⁸³ Mâtürîdî'nin naklettiği ve ferî farklılıklar arasında yer alan bu okuyuşlardan üç tanesi kıraat-i aşere'de yer almıştır. Nitekim Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir bu ifadeyi “تَسْوِي” şeklinde okumuştur. Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer “تَسْوِي” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise “تَسْوِي” olarak okumuştur.⁸⁴ Diğer okuyuşlar ise şâz kıraatlerdendir.⁸⁵ Görüldüğü üzere Mâtürîdî söz konusu ifadeyle ilgili sahih ve şâz kıraatleri nakle-derken Hz. Hafsa'nın kıraatine de yer vermiş ve okuyuş vecihleriyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Bu konuyla ilgili bir başka örnek “تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْفَعِرٍ”⁸⁶ âyetidir. Mâtürîdî söz konusu âyetin tefsiri esnasında Hz. Hafsa'nın kıraatinde mezkûr âyetin “تَنْزِعُ النَّاسَ عَلَى أَغْصَابِهِمْ” şeklinde olduğunu ifade etmiş ve herhangi bir açıklamada bulunmadan sadece kıraatin nakliyle yetinmiştir.⁸⁷ Mâtürîdî'nin Hz. Hafsa'ya ait naklettiği bu kıraat vechi kendisinden önceki ve sonraki kaynaklarda zikredilmemiştir.⁸⁸ Bu durum Mâtürîdî tefsirinin şâz kıraatlerin tespitinde önemli bir kaynak niteliği taşıdığını göstermektedir.

Sonuç

Kur'an'ın anlaşılmasında önemli role sahip olanlardan biri de Hz. Peygamber'in eşleridir. Çünkü onlar; Kur'an'ın nüzûl ortamına bizzat şahit olmuş, Hz. Peygamber'in âyetler hakkındaki açıklamalarına ve uygulamalarına tanıklık etmiş ve sürekli Hz. Peygamber'in en yakınında bulunmuşlardır. Hz. Hafsa'nın hem Hz. Peygamber'in eşi

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3: 187.

⁸⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kurâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1119), 234; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 249.

⁸⁵ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullâh b. Hüseyin b. Abdullâh el-Ukberî, *İrâbü'l-Kurââti's-Şevâz*, thk. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz (Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417/1996), 1: 389. Bu okuyuşlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7: 41-42; Ebû Abdullâh Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1981), 10: 109-110; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 6: 327-328.

⁸⁶ el-Kamer 54/20.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9: 450.

⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22: 135-139; Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'an min kitâbi'l-bedî'* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts), 148; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kurâât ve'l-izâhi anhá*, thk. Alî en-Necdí Nâsif, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil Şiblî (Kahire: Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994), 2: 298; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 20: 88-90; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhîr*, 8: 177-178.

olması hem de İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ömer'in kızı olması onu diğerlerinden farklı bir konuma getirmiştir.

Hız. Hafsa, Kur'ân'ı iyi bilen, anlayan, Kur'ân'ın hıfzı ve kıraatiyle meşhûr olan sahâbe arasında yer almıştır. Ayrıca Hız. Peygamber döneminde gelen vahiyleri yazarak kendisine ait özel Mushafı bulunan sahâbeden biridir. Bu özelliklerinden dolayı Hız. Hafsa'ya nispet edilen birçok kıraat vecihi bulunmaktadır. Ona atfedilen bu vecihler, kıraat ve tefsir kaynaklarında yer almakta ve söz konusu kıraat vecihleri çeşitli yönlerden değerlendirilerek âyetlerin tefsirinde ve te'vilinde kullanılmaktadır. Bu tefsirler içerisinde Hız. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihlerine en kapsamlı şekilde yer veren müfessirlerden birisi Mâtürîdî'dir. Nitekim müfessir, yetmiş sekiz yerde Hız. Hafsa'ya atfedilen kıraatleri nakletmiştir. Genellikle Mâtürîdî'nin Hız. Hafsa'ya nispet edilen bu okuyuşlardan ferşî farklılıklara yer verdiği ve bu farklılıkları âyetin tefsirinde kullandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda müfessir, Hız. Hafsa'ya atfedilen kıraat vecihlerinin aynı anlama geldiğini bazen de farklı anlam oluşturduğuna işaret ederek âyeti yorumladığı ve fikhî hükümlerin izahında bu vecihlerden istifade ettiği görülmüştür. Ayrıca müfessirin âyetle ilgili görüşleri zikrettikten sonra Hız. Hafsa'ya nispet edilen kıraatin bu görüşleri desteklediği veya âyette kastedilen anlamı Hız. Hafsa'ya ait kırat vecihiyle teyid ettiği tespit edilmiştir. Bu şekilde Mâtürîdî, Hız. Hafsa'ya nispet edilen kıraat vecihlerinden âyetin anlamını açıklama, âyetteki kapalılığı giderme, âyetle ilgili zikredilen görüşleri desteklemede istifade etmiştir. Bu durum Mâtürîdî tefsirinde Hız. Hafsa'ya nispet edilen okuyuşların kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında önemli bir öge olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Bağdathî İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsaru'l-musannifin*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osman Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş. Riyâd: Dâru Teybe, 1409.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'ân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman el-Makdisî. *Kitâbü'l- mürşidi'l-veciz ilâ ulûmi tetealleki bi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrût: Dâr-u Sâdır, 1395/1975.

- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kurâât ve'l-izâhi anhá*. Thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî. Kahire: Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Hâleveyh, Ebü Abdullâh Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-bed'î*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavvîd. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ferrâ, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- İbn Atiyye, Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebü Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbu'l-mesâhif*. Thk. Muhibbuddîn Abdüssübhân Vâiz. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-'Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavviz. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Darü'l-Marife, 1379.
- İbn Kutluboga, Ebü'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboga es-Sûdûnî. *Tâcü't-terâcim*. Thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1413/1992.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrîm. *Lisânü'l-arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbn Mücâhid, Ebü Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb' fî'l-kurâât*. Thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kurââtî'l-aşr*. Thk. Alî Muhammed Dabbâ'. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hafsa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklıklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrût-Lübnan: Dâr-u İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kirmânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzzü'l-kurâât*. Thk. Şimrân el-Acelî. Beyrût: Müessesetü'l-Belâğ, ts.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyîn limâ tedammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*. Thk. Abdullâh b. Abdül-Muhsin et-Türki. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kureşî, Muhyiddîn Ebü Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullâh b. Sâlim b. Ebî'l-Vefâ' el-Hanefî. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-hanefiyye*. Thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Cizre: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. Thk. Mecdî Baslûm. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü Muhammed b. Hammûş b. Muhammed. *el-İbâne an meâni'l-kurâât*. Thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî. Kahire: Dâr-u Nehdâti Mısır, ts.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb*. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Saylan, Nesrişah. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımın İncelenmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 55 (2019).
- Saylan, Nesrişah. *Kıraat Açısından Begavî Tefsîri*. Kayseri: Tezmer Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Medine: Merkezü'd-Diraseti'l-Kur'âniyye, 1426.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkez-i Hicr, 1424/2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Topaloğlu, Bekir. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullâh b. Hüseyin b. Abdullâh. *İ'râbü'l-kırâati'ş-şevâz*. Thk. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417/1996.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lemi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaut, Kamil el-Harrat. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1402/1982.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvez Ahmed Zemrelî. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995.

The Review of Recitation Ways belongs to Hafsa in The Context of Maturidi's Interpretation

Nesrişah SAYLAN*

Extended Abstract

Hafsa was the daughter of Umar who was the second of four great caliphs. She married as the second wife of The Prophet after her first wife Huneyn b. Huzafe (d. 3/624) died. Thanks to this marriage, she was always with the prophet, participated in his conversations and asked the prophet about everything she was curious about. So she had an important position scientifically. Moreover, Hafsa was one of the rare companions who was literate during her lifetime. Due to these features, the prophet was assigned her to teach reading hereby she contributed to the literacy mobilization that started in Medina. Another important feature of Hafsa is that she was chosen for an important duty such that The Qur'an's verses which were collected in Abu Bakir's period (d. 13/634) were delivered to Umar after Abu Bakir's death and then, they were delivered to Hafsa. The copying action occurred on the base of The Qur'an in the period of Uthman (d. 35/656).

Hafsa's transfers in the fields of Hadith, Islamic Law and Recitations in the sources show her scientific depth. Despite she didn't come to the fore with her knowledge. So, Ibn al-Jazari (d. 833/1429) mentioned about Hafsa while mentioning about the companions famous with the memorisation and recitation of The Qur'an. This situation shows that Hafsa had ability at The Qur'an and the recitation knowledge, and was among the companions knowing and understanding The Qur'an well. Another feature which makes Hafsa important in the recitation knowledge is that there is a Qur'an correlated to her. So, there were the companions who prepared The Qur'an specific to themselves by writing the revelations in The Prophet's period. Hafsa was among them. In addition to all these features of her there were also many ways of recitation correlated to Hafsa. These ways of recitation correlated to her and her Qur'an are recorded in the sources of recitation and interpretation, and the aforementioned ways are used in the interpretation and gloss of verses as they are evaluated from the various aspects. One of the glossators who included the recitation ways of Hafsa in the most comprehensive way in those interpretations is Maturidi. So, Maturidi transferred the recitations referred to Hafsa in seventy eight sections in his interpretation with the name of Tavilatu Ahl Sunnah. Maturidi used the various methods while transferring the recitation ways referred to Hafsa. Maturidi used the various methods while transferring the recitation ways referred to Hafsa. The glossator transferred those recitations belonging to him sometimes only with the expression of "It is like that in Hafsa's letter" without putting them into any evaluations. He transferred the recitation and made the grant of those recitations by providing the evidences from the verses, the companion's views and Arabic language. This situation shows that

* Assistant Professor, University of Firat, Faculty of Theology, Department of Qur'an Reading and Recitation Science, nsaylan@firat.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-5805-8630>

Maturidi didn't content with transferring the readings referred to Hafsa and also used a set of evidences in order to support them.

Maturidi's approach to the recitations was in the framework of relationship between the recitation-interpretation so this makes his method implemented in the transfer of recitations different. The glossator used the recitation ways in the interpretation of verses such supporting the views that he mentioned about the verses, removing the closure of meaning in the verse, providing the interpretation of verse in different way. He used the same method while transferring the recitation ways referred to Hafsa. Maturidi stated that both of the readings did not change the meaning sometimes and their meanings were same, and sometimes those recitations created the different meanings by affecting the meaning of verse, while transferring the recitation ways of Hafsa. The glossator included that the verse is interpreted in different way as creating a meaning according to a recitation and another meaning according to another recitation in this way, and he used significantly the contribution of aforementioned recitation ways to the interpretation of verse. Moreover, the interpretation of verses as a result of recitations in different way affects the Islamic Law's provisions likely to come from the verse. Maturidi stated that a part of recitation ways correlated to Hafsa are the subject of Islamic Law's interpretation and transferred the recitation ways about it.

One of the contributions of recitation ways related to the interpretation of verse is to support the meaning implied of the wording. So the recitations helped to give an opportunity at obtaining the different meanings from a wording and to clear up the meaning implied from the expressions. Maturidi used that feature of the recitation ways in the interpretation of verses and supported the meaning implied from the verse with the recitation correlated to Hafsa. Maturidi included the method widely in his interpretation. So the glossator indicated that the recitation ways transferred from those person daha important in the interpretation of Qur'an shall make the meaning stronger. Another one of the recitation ways contributions to the interpretation of verse is that they support the views mentioned about the verse. In this context, the views related to the verse were mentioned and then, those views were supported with the recitation ways. Maturidi transferred the views related to the verse in that way, then transferred the recitation ways correlated to Hafsa and supported those views by expressing the same meaning in Hafsa's reading. Maturidi included widely that method in the transfer of recitations. Moreover, Maturidi stated that the recitations correlated to Hafsa removed the closure in the verse and contributed to the umderstanding of verses, and used widely those recitations ways. This situation shows that the readings correlated to Hafsa are an important factor in Maturidi's interpretation in the context of relationship between the recitation and interpretation.

Keywords: Qur'an, Interpretation, Recitation, Hafsa, Maturidi

